

még alakatlan forrongás volt — de sok minden kimaradt belőle. 1795, politikai és szellemi életünk nagy eltiprója ennek az oka: ez eredményezte, hogy jóformán csak a nyelv-művelővé szegényült Bessenyei élhetett, hatott tovább.

A kötet igen jó válogatása miatt is, új

szempontokat érvényesítő bevezetése miatt is alkalmas arra, hogy hézagpótló hivatásának megfelelően. De mindaz, ami szükségszerűen kimaradt belőle, figyelmeztet, hogy mennyire hiányzik Bessenyei összes műveinek kritikai kiadása.

Orosz László

MEGJEGYZÉSEK A LÉGY JÓ MINDHALÁLIG KIADÁSAIHOZ

1.

Ha bárhol is szóba kerül Móricz Zsigmond Légy jó mindhalálíg című munkája, gyakran megdöbbenet néznek egymásra a beszélgetők, mert hamarosan rájönnek arra, hogy nem mindig értik a másoknak a műre vonatkozó megjegyzéseit, utalásait. Ennek az az oka, hogy ki a szindarabot ismeri, ki a regény régi kiadású, teljes szövegéről beszél, mások — főleg a fiatalabbak — az ifjúsági kiadásból, sőt esetleg az utóbbi években megjelent ismételtén módosított kiadásból ismerik Móricz remekművét. Az eredeti kiadás óta ugyanis egy-egy epizód, szereplő, eseményfonal, beszéd-részlet ki-kimaradt a szövegekből a rövidítők, átírók jóvoltából.

Hogy az eligazodás most már valóban eléggé nehéz, azt az is mutatja, hogy Durkó Mátyásnak az Irodalomtörténet 1953. 3—4. számában megjelent regényelemzésében is találhatóunk egy ilyen kitétel (Misi erkölcsi fölényéről van szó): »Elég a Böszörményi-féle bicska-jelenetre utalni, amikor annak vállalásával, hogy »inkább higgyék tolvajnak, minthogy az legyen« — visszaküldi tulajdonosának a véletlenül hozzakerült bicskát.« (369. l.) Itt Durkó Mátyás a XII. fejezetre utal, amikor Misi, Géza bátyja karjaiban, búcsúzik a debreceni kollégiumtól és eszébe jut a Böszörményi bicskája, amelyet annak idején a nagy, nehéz szeméttáda mögé csúsztatott be félelmében. Lássuk közelebbről ezt a részt. (Az idézetben szereplő három pontok nem kihagyást jelentenek; a könyv szövegében található így.)

Az eredeti szöveg: (Egyszerűség kedvéért az 1950-ból való — Füsi József utószavával ellátott kiadás lapszámaiból közöljük a továbbiakban. L. 273. l.) Most hirtelen szemébe tűnt a nagy szeméttáda, a sűrű óriás tölgyszekrény, amely mögött örökre ott lakik a Böszörményi bicskája... s megrándult a karja s szeretett vón oda-terdepelni, mint a temp-

lomban s a homlokát a földre tenni a bűnbánattól büneiért és... kikotorni... s elvinni a bicskát... emlékül, hogy ő volt debreceni diák.

Az ifjúsági kiadás szövege: (Ehhez az Ifjúsági Kiadónál megjelent, Kelemen János utószavával ellátott kiadást használjuk. Lásd: a 205. l.)

Most hirtelen szemébe tűnt a nagy szeméttáda, a sűrű óriás tölgyszekrény, s megrándult a karja és az egész teste; halottsapadt lett és szinte összerogyott és iszo-

nyúan összeszorult a szíve; tolvajnak fogják mondani. És az egész kollégium meg fogja tudni... De összeszorította apró fogait: inkább higgyék tolvajnak, mint az legyen...

Az eltérés, amely a fentebb idézett tévedést is okozta, abból ered, hogy az ifjúsági kiadásokban közvetlen az idézett rész előtt Misi hirtelen levelet ír Böszörményinek s bevallja, hogy hol van a bicska. Az eredeti szövegekben ennek nyoma sincs: azok szerint örökre a láda mögött marad a bicska; így a Durkó-idézte sor ott nem is található meg.

Természetes, hogy Misi alakjának, az író jellemábrázolásának elemzések ezek az eltérések nagyon zavarnak, hiszen más-más következtetéseknek, egymásnak ellentmondó megállapításokhoz adnak alapot.

A továbbiakban röviden azt az utat szeretnénk követni, amelynek során a Nyugat 1920. évfolyamában megjelent első szöveg — elsősorban idegenek közreműködésének eredményeként —, a szó szoros értelmében lényeges változtatásokat szenvedett. Nem foglalkozunk a műfajilag máshová sorolandó színpadi feldolgozással, amelyet egyébként is Móricz maga végzett el 1929-ben. Az egyszerűség kedvéért nem térünk ki az apróbb változtatásokra, eltérésekre s a részletesebb szöveg-dokumentációra sem.

2.

Lássuk először az ifjúsági kiadás kérdését.

Móricz Virág a következőket írja: »Készült 21-ben egy rövidített ifjúsági kiadás a regényből. Ezt Roboz Andorral huzatták meg, apám nagy sérelmére. Pólya Tibor rajzolta hozzá a képeket, de apám rettenetesen utálta mindet. Rosszaknak találta ezeket és művésztlennek. Pólya két-három éves gyerekeket rajzolt, aztán az író kifogása után pár vonással kicsit megvénítette őket, de suták, buták, idétlenek voltak. Apám szerette Pólyát — de ezekben a rajzokban nagyon keserűen nyugodott csak bele.

Mit ért, hogy szerződésileg biztosítva volt, hogy beleszoja van a könyv kiállításába... a rajzoló a kiadó alkalmazottja volt, s az író nem tehetett semmit. Se az ellen, hogy egy idegen szabja ki az ifjúság számára a szöveget, se az ellen, hogy egy másik torzra tolja az olvasó gyerekek fantáziáját. A könyv megjelent...¹

Nehéz lenne ennek a rövidítésnek a vezető szempontjait meghatározni, marcsak azért is, mert többnyire következtetlen és felületes az ifjúsági átdolgozás. Mert nem is egyszerű huzasról, roviacításról van itt szó, hanem bizonyos mértékű átirásról — mint például a lentebb összehasonlítás is mutatta. Ezen kívül azonban sor kerül egy-egy alaknak következtetlen kihagyására, vagy a szerepeknek az író ereacti eligondolásától eltérő torzítására. Ilyen például a Bella kisasszony iránt érzett vonzalom aggodalmaskodó elhallgatása, — ugyanakkor sokhelyen bennmarad egy-egy erre vonatkozó utalás. Az ilyen eljárás természetesen lehetetlenné teszi a tájékozatlan olvasó számára az összefüggések megértését. Általában elsőrendű szándéka lehetett a roviacítónek a szerelem bimbózó, nagyon artatlan, félnék megnyilatkozásainak száműzése.

Másik »szempontja« lehetett a tanári tekintély megőrzése. Hogy t. i. minél kevesebb bíráló megjegyzés maradjon a szövegben a tanárokról. Nem is beszélve arról, hogy az egész Légy jó mindhalallig megírásának belső eredetét, lényegét »felismerve« járt el így az átdolgozó, egyébként is hamis ez a tekintélyörző, aulikus eljárás mód. Mert ez az egész hazugul történik. A valóban nagy fegyelmeztelenséget mutató diákcsoportok sorozata *bennmarad* a szövegben. Csak ahol az író *elvi* ítélete hangzik keményen a pedagógusok felett (s az újabb eredmények alapján tudjuk, hogy itt lényegében Móricz ellenforradalmar ülözöiről van szó!), akkor ölel át nagyobb szövegrészt a kiadó bértollnokának piros ceruzája. Ilyen szövegrészekre gondolunk, például a 11. fejezetből. Az egyik tanár »nem is sokaft törődött a számítannal, eszében sem volt, hogy a számtan törvényeit megfigyeltesse, megertesse, megszerettesse, hogy a gyermeki lelkeket felnyissa, mint a drága kis kapukat a tudás számára« (1950. kiadás 29. l.); a másik »oly halálos közönnnyel foglalkozott a tananyaggal, mintha kukoricát morzsolna volna, szakmanyba« (id. kiadás 30. l.). Ugyanebből a fejezetből ez is hiányzik az ifjúsági kiadásban: »a tanárok a diákok közt úgy járnak, mint felsőbb lények: nem nevelnek, nem tanítanak, csak szerepelnek.« (id. k. 31. l.). Az itt ábrázolt tanárok tekintélyét helytelenül védi Roboz Andor, mert ezeknek a »pedagóg-

¹ Móricz Virág, Apám regénye 224. l. Az eredeti szövegben nincs kiemelés.

gusoknak« *ettől* nem javult meg a munka-eredményük. Az ilyen pedagógus: rossz munkas, tehát nem art neki a pellengér. Ezeknek a huzásoknak azonban már itt megmutatkozik az ideológiai hatterük: nyilván érezte a kiadó, hogy itt nem szorososan az iskolai élet urairól van szó a regényben. Ezért is hagyta bent a csak iskolai keretekben megtörténhető durva, goromba diaktréfákat, hogy ezzel is tompítsa a mondanivaló élet.

Riasonló céllal szürkítette el az átdolgozás a kollégium autonómiáját oly keményen védő, a Misihez eredetileg oly közel álló ridég, de igazsagos igazgató szerepét, — többek között azzal is, hogy kihagyják a rendőrök előtt elmondott kitorését: »Fütyülök a belügyminiszterre és fütyülök a külügyminiszterre és ha tudni akarjak az urak, fütyülök Deák Ferencre és az egész kiegyezésükre« (id. k. 241. l.). És a következő jelenet-rész? (A fegyelmi értekezleten az egyik tanar faggatja Misit):

»...Eladtad gazember! Ne hazudj a szemembe, kis gazember! mert úgy váglak pofon, hogy kibicsaklik a nyakad! Hogy mersz nekem itt szemtől-szembe hazudni... Miféle gyerek vagy te! Mi az apád?

Misi hallgatott:

— Nem hallottad? Mi az apád?

— Ács.

— Na, meglátszik. Így nevelni rá a hazugságra... Ez bele van trenirozva a hazudozásba. Miféle anyja, apja van az ilyennek.

Misi erre a szóra merev lett s a fogát összeszorította s úgy nézett izzó pillantással a tanarra, hogy majdnem felszúrta azt. S a tanár, aki néhány perccel előbb még édeskés pillantással akarta lekényereznia a gyereket s mézes szavakat keresgált, hogy önmaga ellen tanúságra bírja, most parasztdühvel kelt ki magából s a gyerek pillantásától felbőszítve felugrott a helyéről:

— Te alávaló! Nem reszketsz előttem, te gazlélek! kitépem a füled, te!...

De Misi már úgy állt, mint egy vas-cövek, állkapcsát összeszorította s orrcimpái kitágultak, mint a lihegő lőé, fakó arca még fakóbb lett s úgy nézett ki, mintha egy pillanat múlva kész volna nekimenni a tanárnak.« (id. k. 261—2. 11.)

Talán nem szükséges tovább bizonygatni, hogy ezek a huzások milyen célzatúak s hogy oka volt Móricz Zsigmond tehetetlen dührohamainak. Csak az marad még mindig nagy kérdés, hogy miért kell még a felszabadulás után megjelent »ifjúsági« kiadásokból is kihagyni ezeket a részeket?

De kihagyja az átdolgozás a Misi ugráló fantáziájának szöcske képzetkapcsolásait: az állandó utalásokat, párhuzamokat az otthoni és a Debrecenben tapasztalt állapo-

tok, helyzetek között. Pedig ezek az összehasonlítások nagyon jellemzőek a gyermekre s Misi ábrázolásának talán legfontosabb eszköze. Egyébként ez ugyanaz a becsületes »rekapitulálási« hang, amely a forradalom alatti írásaiából, különösen pedig az Új földesurakból ismerős. Ugyanígy kimaradt a dzsentri lecsúszásáról szóló utalások túlnyomó része, a könnyelmű, léha életmód elítélését tartalmazó részletek serege is, — és sorolhatnánk a részleteket, motívumokat, célszókat tovább, melyek mind kimaradtak.

Tévedés ne essék: nem azt akarjuk bizonygatni, hogy bizonyos esetekben nincs létjogosultsága a szövegrövidítésnek. De a rövidítés közben nem vesztet el az eredeti írói szándék, nem változtat meg a teljes műben kifejtett eszmei mondanivaló. Még kevésbé jogosult azonban a szövegbe való beírást, vagy akár a szövegbe illesztett áthidalások sorozata. Ezt azért is említjük, mert van ilyenekről is szó ebben a regényben. Erre már fentebb is utaltunk. Különösen gyakori ez a Pólya-féle illusztrációk aláírásával kapcsolatban: az átdolgozó és a kiadó rajzolója megbeszélte, hogy milyen kép lenne jó a szöveghez, s ha elgondolásukhoz nem volt megfelelő szövegrész, akkor azt beleírta Roboz Andor a szövegbe s ezzel elhárult minden nehézség. (De ha már valaki vesz is ehhez bátorságot, akkor legalább írja oda a nevét, vagy legalább a kiadó jelezze, hogy nem az eredeti szöveget kapja, az olvasó, mert például a legutóbbi két kiadáson csak az »Ifjúsági Kiadó« ielzés sejtetheti ezt.)

Az 1922-ben először megjelent rövidített, »ifjúsági« kiadás után a többi következő kiadás is tartalmazza ezeket a szövegbeli és illusztrációs ferdtítéseket. A Móricz Virág emlegette panaszok tehát még ma is kifakadhatnak nagy irónkból. Végül: az író leánya azt is említi, hogy Móricz később javíttatott az idegen rövidítésen; ezek a változtatások azonban a megszabott terjedelem miatt nem lehettek lényegesek.

3.

Vessünk egy pillantást azonban a »teljes« kiadásokra is. A régebbi kiadásokhoz képest az 1950-ben megjelent (Füsi J. utószavával ellátott) kiadásban változtatások vannak. A kisebbekre most ki sem térve, egyedül a VIII. fejezetben levő, Misi és Nagy úr beszélgetését érintjük.

Durkó Mátyás idézett cikke több ízben emlegeti Móricz világnézeti korlátait. A 366. lapon példaként idézi Nagy úr szavaiból a következőket: »Azért lehet bízni csak a jövőben, mert sehol a világon még nem volt olyan forradalom, mint a miénk 48-ban,

hogy a főurak és a főnemesség² önként ajánlotta fel a parasztságnak a nemesi jogokat: ha ezt keresztül tudja csinálni az egész nemzet testében, akkor a magyarság olyan erős vár lesz, amelyhez nem hasonlítható a legnagyobb birodalom sem.« Durkó a Nyugatból idézi a szöveget. A mai olvasó azonban hiába keresi ezeket a sorokat az 1950-i kiadás 175. lapján, — ahol lenniük kellene. Egyébként is több-hasonló kitétel, hosszabb-rövidebb megjegyzés maradt ki ebből a legutóbbi »teljes« kiadásból, — következőképpen az utána következő ifjúsági kiadásokból is.

Nem egyszer megállapították már vezetőink, hogy régebbi irodalmunk nagy íróit meg kell ismernünk, úgy és olyanoknak, amilyenek voltak, de csak azt tanuljuk meg tőlük, ami ma is előremutat. A Nagy úr-féle beszélgetésben megmutatkoznak Móricz korlátai, de Móricz Zsigmond ezekkel a korlátokkal egvűtt Móricz Zsigmond. A sematizmus Csímborasszója az, ha egyszerűen kihagyjuk az új kiadásokból a »meg nem felelő« részeket. Könyvkiadásunknak jóvá kell tenni az ezen a területen elkövetett hibákat.

Meg kell azonban itt említeni még valamit: a sokféle kiadás, húzás, rövidítés, beleírástól mellett is maradt azonban a regényben néhány olyan hiba, ami nyilvánvaló elírás (éppen azért, mert eredetileg folytatásokban jelent meg a mű), amelyeknek javítása egyszerű lektori munka lenne — anélkül, hogy sérthetné az író —, hiszen ezeket már az író életében el kellett volna végezni. Ilvenekre gondolunk például: a III. fejezet címösszefoglalása így hangzik »amelyben a kisdíák szorgalmasan dolgozik, tanul, jelesekre felelget, két hátrára tesz szert, lutrira pénzt kap, végre nevelő lesz s olyan gazdag legény, hogy mikor az apja egy forintot küld neki költőpénznek, ő kettőt küld vissza.« Ebből: a lutrira tevés a IV. fejezetben történik, a nevelőség az ötödikben kezdődik, az a bizonyos pénzküldés pedig a X. fejezetre maradt. Hasonló a Misi nagyságára vonatkozó gyermek-i gondolkodású utalás is: a regény első lapjain még a sorban hátulról a harmadik, pár fejezettel arrébb már az ötödik. És ilveneket is sorolhatnánk még tovább. Ezeket is szem előtt kell majd tartani egy újabb kiadás, a valóban integráns kiadás során.³

² Móricz szövegében »köznemesség« van.

³ E sorok korrigálása idején kitudt, hogy ez a vágyunk nem vált valóra. 1954 júniusában megjelent a régvárt újabb kiadás (M. Zs. Összevűltött Művei. Légy jó mindhalálig. Szépirodalmi Kiadó, 1954. Sajtó alá rendezte Durkó, Mátyás). Azok a hibák azonban, amelyeket itt említettünk, illetve amelyekre itt céloztunk, — ebben a kötetben is megtalálhatók, bár a kiadás a teljes szöveget tartalmazza.

Mindezt pedig azért kellett így részletezni, hogy két tanulságot hangsúlyozhassunk. *Kiadóink több tisztelettel visellessenek klasszikus íróink és műveik iránt.* Tehát csakis az eredeti szöveget, az író életében megjelent ill. általa véglegesnek tartott szöveget terjeszék az újabb figyelmesen gondozott kiadásokban. Különösen fontos ez így Móricznal, főleg egyes műveinél, hiszen olykor ő maga is lényegesen változtatott az előzőleg megjelent szövegen (a

Légy jó mindhalálig azonban nem ez az eset). A másik tanulság pedig az, hogy *soha többé* ne adják ki a Légy jó mindhalálig úgynevezett ifjúsági változatot, amely a reakciós könyvkiadás tipikus terméke volt és amellyel az író sem értett egyet. Egyébként is nagyon ügyeljünk a klasszikus műveknek úgynevezett *ifjúsági átdolgozásaira*. Ennek a fontos kérdésnek a kifejtése azonban most már nem fér bele ezeknek az amúgyis hosszabbra nyúlt megjegyzéseknek szűk keretébe.

Margócsy József

GORKIJ : HÁRMAN

Fordította : Havas András Károly. — Gorkij válogatott művei. IV. Budapest, 1953. Új Magyar Kiadó.

Végzetlen és nyomasztó világot tár elénk Gorkij forradalom előtti életműve, s a nyomorban vergődő emberecskék tragédiái felett csak távolról, lassan világosodik a láthatár. »Gyermekéveim« c. regényében ezt a valómást olvashatjuk : »Mikor a műveletlen-arcú élet ez ólomsúlyú szörnyűségeit életrhivom emlékezetemben, azt kérdelem néha, édesem-e ezekről a dolgokról beszélnem. És ilyenkor teljes bizakodással felelem magamnak: igenis értem, mert még mindig eleven, szomorú valóság, amit itt leírok, olyan valóság, amelynek durvasága ma sem vesztett erejéből, amelyet gyökeréig meg kell ismernünk, hogy gyökerestül kitéphessük a nép lelkéből, a mi eltompult, szegénytelen életünkéből.« — Ezt a valóságot, a cari Oroszország fojtó, ember-telen légkörét sűríti három fiatal küzdelmei köré a »Hárman« c. regény is (korábbi magyar fordításának címe: Három ember), amely először 1900 novemberétől 1901 áprilisáig jelent meg folytatásokban és befejezetlenül a »Zsizny« (Élet) c. folyóiratban, s amelyet később az író több ízben átdolgozott.

E mű születése idején Gorkij már híres, népszerű író volt, országszerte előadásokat tartottak róla, könyveit számos idegen nyelvre lefordították, Rjepin megfestette arcképét. 1901-ben, ugyancsak az Élet c. folyóiratban jelent meg a március 4-i kazáni diáktüntetés alkalmából »A viharadár dala«, ez a híressé vált próza-költemény, amely Gorkij számára megszerezte a forradalmárok barátságát. A rendőrség is fokozottan ellenőrizt ettől kezdve az író működését, levelezését. Egyhelyütt így ír róla a rendőri jelentés : »Gorkij ez év telén Pétervárott lakott, állandóan érintkezett a radikális, ellenzéki írőkkel s résztvett a közönség felbujtásában. Amikor március 4-én a kazáni székesegyház előtt a tüntetést erőlyesen elfojtották, Gorkij is alá-

írta az orosz írói szövetség tiltakozó feliratát.«

Leonid Andrejev egyik (a rendőrség által elkobzott) levelében ezt írta : »Őn nemcsak az eljövendő vihart hirdeti, hanem hívja és elő is készíti a vihart.« Világos felismerése ez Gorkij forradalmár-küldetésének s ebben a korszakban Gorkij maga is egyre öntudatosabb íróvá fejlődik, egyre jobban látja és tudja, mi az író szerepe és feladata a társadalomban. A novellák kezdeti tapogatózása és eredményei után ez az idő »A kispolgárok« s egy évvel később »Az éjjeli menedékhely« alkotásának kora.

A »Hárman« c. regény főalakja Ilja Lunyev. Nemcsak azért, mert két barátja, Pável Gracsev és Jakov Filimonov kevésbé áll a cselekmény középpontjában, hanem azért is, mert az új élet vagy Iljában forrong leghevesebben. Gorkij is szinte kizárólag az ő szájába adja a társadalom legélesebb kritikáját. Nemcsak szóban persze: Ilja egész élete és halála önmagábanvéve is vad és ítélet. Ahogy ez az indulatos fiú szenvedélyes élniakarásában először a kiábránduláshoz, az emberek megvetéséhez, majd a gyilkossághoz s később az undorhoz jut el, — ahogy ez a jobb életre, tisztaságra, nyugalomra törekvés szennybe és zürzavarba fullad : abban a lélekrajz művészi biztonságán kívül az ügyész mesterien felépített vadberzédét is észrevehetjük. Gorkij meztelenre vetkőzteti a nyers barbárságot és a látszólag békés polgári életet egyaránt, minden szava ostorként suhog, közben azonban a mesterégeről sem feledkezik el : verbő, eleven életet ábrázol, típusokat teremt, és néhány drámai jelenetben a láttatás, a megjelenítés ritka csúcseit éri el.

A regény végén Ilja Lunyev, menekülve a rendőrök elől, az éjszakai sötétben egy zsákutcába téved, a falnak rohan és összezúzza